

NIEUW!

*Leerhuis: Waarom heeft
Lazarus niets verteld?*

**De dood heeft niet
het laatste woord**

“Het belangrijkste is dat
er altijd iemand is die alle
aandacht voor jou heeft”

Dineke Zwart-Bleijenburg, vrijwilliger in een hospice

Levensseinde WegWijs

maart april 2014 | jaargang 68, nr. 2

4 Verlangen naar de dood óf verlangen naar Christus | Harry Offereins

Bijbelstudie Ondraaglijk lijden, een zinloos leven, klaar zijn met het leven; en dan de dood als opluchting? Maar wie maakt dat uit? Want het laatste stukje van het leven heeft zin en kan toch vruchtbaar zijn, met uitzicht op leven met Christus!

8 Moet alles wat kan? | Wim van As

Uitwerking Hang aan het leven en angst voor ontluistering en de dood kunnen een grote rol spelen bij beslissingen over leven en dood. Er kan immers zo veel en je wilt zo graag leven.

12 “Als een gast jou nodig heeft, dan moet je er voor hem zijn” | Riet Steenberg-Busstra

Interview Je realiseren dat er een eind aan je leven komt, dat je wereld al kleiner wordt en dat je afscheid moet nemen, dat kost tijd. Dineke Zwart werkt als vrijwilliger in een bijna-thuis-huis waar mensen aan het einde van hun leven rust en ruimte wordt geboden om te sterven.

16 De dood: kind aan huis | Joke Heijs

Het verleden actueel In de late middeleeuwen gold het leven als veel feller dan nu, zowel in vreugde als verdriet. Ziekten waren zwaarder, armoede jammerlijker; het duister was dieper, de sociale verschillen tussen mensen duidelijker. En de dood was er kind aan huis.

Verder

Truus Frau Niemand	15
Leerhuis Waarom heeft Lazarus niets verteld?	18
Live Een uitdaging: jezelf overgeven aan God	19
Afstanden Schaap als voor dood	20
Boeken	22
Handen	25
Reacties & meningen	26
Bondig	26
In het volgende nummer	27

*‘Ik ben de opstanding en het leven.
Wie in mij gelooft zal leven, ook wanneer hij sterft’
Johannes 11:25*

Een eeuwig leven

Het slot van de apostolische geloofsbelijdenis: 'Ik geloof (...) de opstanding van het vlees. En een eeuwig leven.' Eeuwenoude woorden die we nog wekelijks horen, zingen of naspreken in ons hart. Woorden die klinken bij een open graf. Ze geven ons troost in tijden van rouw en verdriet. Maar wat betekenen ze eigenlijk precies? Een vaste formulering leidt zo gemakkelijk tot een nietszeggende formule. Opstanding van het vlees, jazeker, maar daar gaan afbraak van het leven en de dood aan vooraf. In *WegWijs* willen we hierover nadenken. Het is een moeilijk en gevoelig onderwerp. Maar dat gaan we niet uit de weg.

Hoort de dood bij het leven? Ja, in die zin dat we er allemaal mee te maken krijgen. Tenzij Christus eerder terugkomt, zullen wij allemaal sterven. Dat hoort bij het leven dat gebroken is door de zonde. De dood is onze laatste vijand, zegt Paulus. En wij zeggen het hem na als de achteruitgang van lichaam en geest werkelijkheid worden, in ons leven of dat van onze naasten. Wij moeten nadenken over het levens-einde. Met de huidige medische wetenschap is er een grote verantwoordelijkheid meegekomen voor ons handelen. Het uitzicht op een eeuwig leven is daarin vaak ver te zoeken.

Wij mogen weten dat Christus de dood heeft overwonnen. Het perspectief van een leven over de dood heen, komt door Hem tot volle klaarheid. Deze zekerheid kan ons behoeden voor een al te krampachtig vasthouden aan dit aardse bestaan. Als Jezus Christus onze dagelijkse vreugde is, dan zien wij er ook naar uit om bij Hem te zijn en te delen in zijn eeuwige glorie.

In die verwachting is deze *WegWijs* geschreven. In diezelfde verwachting mag je hem lezen en bespreken. 'Wij verwachten de opstanding van de doden en het leven van de komende eeuw. Amen.'

Katrien Janssens-Salmons, voorzitter Bijbelstudiebond

*Tenzij Christus
eerder terugkomt,
zullen wij allemaal
sterven*

Verlangen naar de dood óf verlangen naar Christus?

Hij wilde sterven. Want zijn leven was een ondraaglijk en uitzichtloos lijden geworden. In dagblad *Trouw* stond een indrukwekkend verslag over zijn laatste uren. Zijn hele familie is aanwezig. Weloverwogen drinkt hij een dodelijk drankje, aangereikt door een arts van de levenseindekliniek. En nog geen half uur later is hij overleden.

Een paar dagen later lezen we in dezelfde krant dat ongeveer 85.000 ouderen in Nederland een doodswens hebben. Slechts een klein aantal van hen gaat daadwerkelijk tot actie over. Hoeveel van die 85.000 zouden christen zijn?

Ondraaglijk en uitzichtloos

Ook onder christenen leeft er verlangen naar de dood. Meestal op momenten dat ze het leven niet (meer) als plezierig ervaren. En anders is dat verlangen er wel bij de naaste omgeving. Een geliefde zien aftakelen en lijden, is moeilijk. En de dokter zal maar gezegd hebben dat er geen verbetering meer inzit. Je zult psychisch maar zo in de knoop zitten dat je geen rust meer kunt vinden.

Hoe moet je zo'n verlangen taxeren? Is het verkeerd om te verlangen naar de dood?

Sterven is voor hem Christus ontmoeten

De Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde (NVVE) gaat ervan uit dat elk mens zelf de regie over zijn sterven mag hebben. Als jij als patiënt van mening bent dat jouw lijden ondraaglijk en uitzichtloos is geworden, dan moet jij zien je arts daarvan te overtuigen. En als hij het met je eens is mag je hem vragen om euthanasie. Dat is een ander geluid dan de vijf bijbelse lijnen waarvoor J. Douma aandacht vraagt (zie kader op pag. 6).

In de Bijbel lezen we ook over mensen die verlangen naar de dood.

- Elia wil niet meer verder leven als hij gehoord heeft dat Izebel hem wil doden (1 Kon. 19:4).
- Job vervloekt de dag van zijn geboorte als hij beseft dat hij alles kwijt is (Job 3:1v). Hij vindt namelijk geen vrede en geen kalmte, zijn rust is weg (Job 3:26).
- Jeremia wenst dood te zijn als zijn volksgenoten zich tegen hem keren omdat hij een vervelende boodschap brengt (Jer. 20:14v).

Sterven is winst

We staan stil bij Paulus' woorden in Filippenzen 1:21-24. Op het eerste gezicht lijkt de apostel de zoveelste die in de ellende van zijn leven verlangt naar de dood. Hij zit in de gevangenis. De gedreven missionair is stilgezet.

Sterven is geen feest, want sterven is loslaten

En de levensperspectieven zijn naar de mens gesproken niet rooskleurig. Zijn leven lijkt weinig zin meer te hebben. Maar zijn verlangen naar de dood is niet in de eerste plaats een verlangen naar rust. Het is ook geen verlangen naar bevrijding uit de ellende. Sterven is voor hem Christus ontmoeten. En daar verlangt hij naar. Want Christus is zijn leven. Hij stelt zich hier op aarde volledig in dienst van Christus. En dan is sterven alleen maar winst: oog in oog staan met zijn Heer. Dan mag hij Christus volledig kennen (vgl. 1 Kor. 13:12).

Genieten

Paulus is niet de enige die woorden geeft aan zijn verlangen naar Christus. In de kerkgeschiedenis schreven theologen regelmatig over hun verlangen naar het Vaderland. Daarbij vragen ze aandacht voor de bijbelse notie van de vreemdelingschap. Christenen zijn heilburger (Fil. 3:20). Ze zijn op aarde

slechts op doorreis. Ons aardse leven is niet meer dan voorbereiding op de eeuwigheid. Soms sloegen ze daarbij zelfs haast door naar minachting voor het aardse leven. Alsof Timoteüs niet geschreven heeft dat we mogen genieten van wat er hier op aarde aan goede gaven naar ons toekomt (1 Tim. 4:4).

Geen eindpunt

Achter het verlangen naar de ontmoeting met Christus zit de overtuiging dat Jezus Christus leeft. Hij heeft de dood overwonnen. Hij heeft de sleutels van dood en dodenrijk (Op. 1:18). En daarom heeft de dood niet langer het laatste woord (1 Kor. 15). Jezus beloofde dat je zult leven als je in Hem gelooft, ook al ben je gestorven (Joh. 11:25, 26). Je leven gaat verder, maar dan zonder de gebrokenheid waarvan je hier op aarde soms zo veel last hebt. Sterven is voor christenen geen eindpunt. Het is ook geen betaling meer voor onze zonden. Het is slechts een afsterven van de zonden en een doorgang naar het eeuwige leven (HC v/a 42).

Verleden tijd

Daarmee is de dood nog geen vriend geworden. Ook Paulus, die leeft vanuit de opstanding van Christus, noemt de dood een vijand. Maar wel een vijand die overwonnen is (1 Kor. 15:26). Sterven is geen feest, want sterven is

loslaten. Je wordt losgescheurd van wat je hier op aarde lief en dierbaar is. En dat doet pijn. Maar achter de poort van de dood wacht wel het echte leven. Het leven in de heerlijkheid die in geen verhouding staat tot alles wat er hier op aarde aan lijden is (Rom. 8:18). Een heerlijkheid waar tranen, dood, rouw, jammerklacht en pijn verleden tijd zullen blijken (Op. 21:4).

Tegen die achtergrond is een verlangen naar de dood best begrijpelijk. Zeker bij christenen die het zwaar hebben in hun leven.

De vijf bijbelse lijnen van Douma

- De mens is geschapen naar het beeld van God. Daarom mag hij niet de hand slaan aan het leven van zichzelf of van een ander (Gen. 9:6; Ex. 20:13).
- Christus besteedt ook zorg aan levens die naar onze maatstaf zinloos zijn geworden (Mat. 12:20).
- God leert in de Bijbel geen absolute eerbied voor het leven. Soms kan het leven klaar zijn. Maar God vraagt wel absolute eerbied voor de Heer van het leven (Deut. 32:39).
- God geeft middelen om lijden te bestrijden. Christus vecht tegen zonde en dood (1 Kor. 15:25).
- Er mag een verlangen naar de dood zijn, omdat we na onze dood bij Christus zullen zijn (Fil. 1:23).

Zinvol

We gaan even weer naar Paulus in Filippenzen 1:21-24. Hij schrijft daar over zijn verlangen om bij Christus te zijn. Maar hij gaat niet helemaal in dat verlangen op. Het is zijn diepe wens om vruchtbaar te zijn voor Christus. En zo lang dat het geval is blijft Paulus graag op aarde leven. En hij laat aan God over of en hoelang dat nog het geval is.

Hij zal heus geen schepsel door laten leven als zijn leven niet meer zinvol is

Verlangen naar de dood staat vaak tegen de achtergrond van de gedachte dat het leven hier op aarde niet meer zinvol is. Althans niet meer in de ogen van de persoon zelf. Waarom zou je nog willen blijven leven als je je omgeving alleen maar tot last bent? En als je die omgeving alleen maar op kosten jaagt? Maar wie kan er nu het beste bepalen of en hoelang een mensenleven zinvol is? Is het niet de schepper en onderhouder van alle leven? Hij zal

heus geen schepsel door laten leven als zijn leven niet meer zinvol is.

Ik besef dat dat geloofswaarden zijn. Maar ze geven mij wel rust, al knaagt ook bij mij soms de vraag hoe zinvol het leven van sommige medemensen nog is.

Ds. H. Offereins is predikant te Steenwijk

Literatuur

Dr. J. Douma, *Rondom de dood*, Van den Berg Kampen 1984.

Dr. A. de Reuver, *Verlangen naar het Vaderland*, Groen Heerenveen, 2009.

Dr. J. Hoek, 'De dood in christelijk perspectief', in: *Voorbij de dood*, Boeken- centrum Zoetermeer, 1998.

De artikelen in *Trouw* waaruit de aanhalingen komen zijn te lezen op de website www.trouw.nl.
Annemiek Verbeek, 'De finale van een zelfgekozen dood', in: *Trouw*, 01-12-2013.
Jeannine Julen, 'Wat drijft ouderen tot een zelfgekozen dood?', in: *Trouw*, 04-12-2013.

Samenvatting

Als het leven ondraaglijk is geworden, als er geen uitzicht meer is op genezing, kun je dan maar niet beter sterven? Is het verkeerd om naar de dood te verlangen?

Als je je realiseert dat God de regie heeft over alle leven, dan kun je niet zelf de beslissing nemen over leven en dood. Hij laat immers niemand voortleven zonder er een bedoeling mee te hebben. Zo zal het laatste stukje van het leven geleefd kunnen worden vol vertrouwen op het uitzicht van een leven met Christus.

HOOFD

- Wat is leven? Hoe ontving de eerste mens, Adam, het leven? En zie jij hét leven bij jezelf en je medemens?
- Vergelijk Lazarus (Joh. 11:1-45) en Stefanus (Hand. 7:54-60). Wie was beter af, denk je?
- Is euthanasie *doden of het leven teruggeven*? Denk hierbij aan de uitspraak: iemand heeft de geest gegeven.
- Is dood altijd dood? Weet jij het verschil tussen hersendood, klinisch dood, celdood, orgaandood? (Wil je hier meer over weten, raadpleeg dan het boek *Waardevol leven* van dr. R. Seldenrijk, zie de boekbesprekingen.)
- Vergelijk Rechters 16:28-31 en Lucas 23:40-44. Zie je overeenkomsten?
- Eeuwig leven: is dat nu? Of na de dood?

HART

- Durf je de dood onder ogen te zien? Zie Genesis 47:29; Jesaja 38:1 en Filippenzen 1:23. Is dit noodzakelijk?
- Met de zondeval heeft de dood permanente schade toegebracht aan ons leven op aarde. Put jij troost uit het feit een echt kind van Eva (moeder van alle levenden, Gen. 3:20) te zijn? Leef je er ook naar dat je een levende bent voor God. Noem drie redenen waarom je toch naar de hemel zou verlangen?
- Naar welke bijbelse figuur gaat jouw voorkeur uit als het gaat om een ontmoeting op de nieuwe aarde?
- Wat zou een reden kunnen zijn om zelfdoding niet te laten vallen onder het zesde gebod? Wat is het verschil met opoffering?

HANDEN

- Jezus hecht waarde aan het leven. Hij werkt niet mee aan euthanasie, maar biedt genezing aan (zie o.a. Mat. 8:16, 17). Wat doe je met deze wetenschap? Kijk je nu anders tegen dood en leven aan?
- Lees Prediker 1:18. Vind je dit ook van toepassing op de tijd waarin wij nu leven? Denk daarbij aan alle mogelijkheden waarmee wij ons leven kunnen verlengen bij ziekten. Ben je daar gelukkig mee?
- God heeft de beschikking over onze levensadem, Genesis 2:7 en Lucas 8:55. Hoe kijk je in dit licht naar artikel 11 van de Nederlandse grondwet: ieder heeft recht op onaantastbaarheid van zijn lichaam. Is het voor christenen noodzakelijk om juist op dit artikel een beroep te doen? En kijk dan ook eens naar de abortuswetgeving en de wet op dierenmishandeling.

OPDRACHT

- Lééf vanuit Openbaring 21:5a!
- Bezoek eens een hospice en bid om kracht en wijsheid voor de hulpverleners.

STELLINGEN

- God vraagt geen absolute eerbied voor het leven, maar wel voor de HEER van het leven, zie 1 Samuel 2:6 en Romeinen 13:4.
- Sterven is alleen maar het terugkeren van de levensadem naar God, zie Prediker 12:7 en Psalm 104:29.
- Dood en leven komen voort uit (on)gehoorzaamheid, zie Genesis 3:6 en Marcus 14:36.
- Een leven is pas voltooid wanneer het voorbij is.

Moet alles wat kan?

Wanneer is voor een ongeneeslijk zieke kankerpatiënt het moment aangebroken om met chemokuren te stoppen? Is het zinvol om als oudere met meerdere chronische ziekten voor nog meer onderzoek naar het ziekenhuis te gaan? Wat wil je zelf? Wil een christen wat anders dan een niet-christen?

Ziek zijn en ouder worden zijn geen aansprekende gespreksonderwerpen. Liever gaat het over nieuwe snuffjes en 'gezond zijn in een gezond lichaam', dan over handicaps, minder mobiel worden en afhankelijk zijn. Gelukkig is hiervoor de laatste tijd aandacht in de media. Het is goed dat gesprekken over gezondheid, ziekte en sterven gewoner worden. Dit geldt voor iedereen: gezonde mensen, patiënten en hulpverleners. Hulpverleners zijn gewend om in behandelplannen te denken, maar moeten leren de wensen van patiënten voorop te stellen. Patiënt en dokter horen hierover met elkaar te spreken. In het laatste stuk van je leven kan jouw arts je niet beter

maken, maar nog wel heel veel voor je doen. Hij kan je de zorg geven die voor jou belangrijk is en bij je past. Dan moet hij wel weten wat je belangrijk vindt en wel en niet wilt. Bespreek dit ook met je partner en familie.

Op alle niveaus

Om vast te stellen of er sprake is van overbehandeling of niet wordt vaak verwezen naar vier principes:

- *Respect voor autonomie*: dat is de wens van de patiënt zoveel mogelijk respecteren. Sommige patiënten kunnen in de laatste levensfase hun wensen niet meer uiten. Dan helpt een schriftelijke wilsverklaring of als hun vertegenwoordigers de mening

van de patiënt kunnen verwoorden.

- *Niet schaden*: mensen geen schade toebrengen. Als een medische beslissing niet meer zal bijdragen aan herstel of acceptabele stabilisering van de aandoening, kan het doorzetten van een behandeling leiden tot schade. In de geneeskunde is het berokkenen van schade alleen moreel te rechtvaardigen als er weldoen tegenover staat.

Hulpverleners zijn gewend om in behandelplannen te denken

Schriftelijke wilsverklaringen zijn gebaseerd op wettelijke regelingen. In de Wet op de Geneeskundige Behandelingsovereenkomst (WGBo) staat dat de patiënt toestemming moet geven voor een medische behandeling. Zonder toestemming mag de arts niets doen. De WGBo zegt dat dit schriftelijk kan en dat dit geldt op het moment dat de patiënt het zelf niet meer kan zeggen. Iemand kan ook vastleggen juist alle behandelingen te willen die mogelijk zijn; hij/zij geeft vooraf toestemming.

Drie mogelijkheden van een wilsverklaring zijn:

- *Levenswensverklaring* van de Nederlandse Patiënten Vereniging (NPV);
- *Zorgverklaring* van de Stichting Zorgverklaring;
- *Wilsverklaringen van de NVVE*, Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levensende.

De meeste christenen zullen een van de eerste twee kiezen.

- *Weldoen*: zoveel mogelijk het welzijn van mensen bevorderen, inclusief (uiteraard) hun leven beschermen.
- *Rechtvaardigheid*: de een niet anders behandelen dan de ander met hetzelfde probleem. Hierbij gaat het ook over een eerlijke verdeling van schaarse middelen. Het is onrechtvaardig als patiënten zonder realistische behandelopties nog langer worden behandeld als we weten dat andere patiënten op behandelingen, hulpverleners en/of schaarse bedden wachten.

Over deze beginselen gaat het dagelijks en op alle niveaus: in de spreekkamer van de dokter, bij de verdeling van gelden in een ziekenhuis en bij de politieke en landelijke keuzes in de zorg.

Na zijn tijd

Voor christenen kan de angst voor euthanasie maken dat ze willen dat alles uit de kast getrokken wordt om hun eigen leven, of dat van hun dierbaren, zo lang mogelijk te rekken. Ook als er geen hoop op leven meer is. Daardoor bestaat de kans dat de patiënt niet 'voor zijn tijd', maar 'na zijn tijd' sterft.

Slagingskans

Reanimeren betekent letterlijk: weer tot leven wekken. In geval van een hartstilstand/ademstilstand wordt door hartmassage en beademing geprobeerd hartslag en ademhaling weer op gang te brengen. Het gaat dus om een levensreddende handeling. De kans op succes hangt af van leeftijd en

gezondheid van de patiënt. Vast staat dat naarmate de leeftijd van kwetsbare ouderen hoger is en meer ziektes/kwalen aanwezig zijn, de kans afneemt dat zij zonder restschade overleven. Enkele cijfers: gemiddeld overleven acht van de honderd mensen boven de zeventig jaar een reanimatie buiten het ziekenhuis. Vier daarvan hebben geen of lichte restklachten. De andere vier hebben ernstige restklachten.

Niet 'voor zijn tijd', maar 'na zijn tijd' sterven

Het is noodzakelijk het besluit 'wel of niet reanimeren' te nemen in de relatie arts-patiënt. Dan kunnen voor de beslissing alle medische en persoonlijke argumenten worden gewogen. Uitgangspunt is dat ieder mens verantwoordelijkheid draagt voor het van God ontvangen leven. Medische

handelingen zijn middelen om dit leven in stand te houden. Er moeten goede redenen zijn om die handelingen niet in te zetten.

Een niet-reanimeerbesluit is gerechtvaardigd als:

- een reanimatiepoging geen reële slagingskans heeft;
- een reanimatiepoging niet proportioneel is: de zwaarte van de behandeling en de complicaties ervan wegen niet op tegen de te verwachten uitkomst.

Op papier

Nadenken over het einde van je leven is niet gemakkelijk. Het is belangrijk dat wel te doen en erover te praten met je geliefden. Wat zou je willen dat er met je gebeurt wanneer je jouw wensen niet meer zelf kenbaar kunt maken? Of wanneer je na een ongeval in coma bent geraakt? In gesprekken met je naasten kun je dat aangeven, maar het is minstens zo belangrijk die wensen

Waar kun je over nadenken voordat je met de arts gaat praten?

- Wat wil ik van mijn dokter weten?
- Waar ben ik bang voor?
- Wat wil ik dat artsen doen als ik lijd?
- Wat is voor mij ondraaglijk lijden?
- Wil ik het liefst thuis sterven, in het ziekenhuis of in een hospice?
- Wil ik een wilsverklaring maken? Wat wil ik erin opschrijven?
- Welke mensen kunnen mij helpen als ik het moeilijk heb? Wat kunnen zij voor mij doen?

op papier te zetten in een schriftelijke wilsverklaring. In zo'n verklaring kun je ook iemand als je vertegenwoordiger (gevolmachtigde) aanwijzen. Deze is gerechtigd om namens jou met de arts te overleggen. Het is belangrijk om de verklaringen aan je (huis)arts te geven en te bespreken.

Spanningsvelden

Carlo Leget heeft een boek geschreven met handvatten om stil te staan bij levensvragen en keuzes wanneer er weinig hoop op genezing is. Zijn doel is om innerlijke ruimte te maken, om zo in vrijheid, in rust en met welbevinden naar het levenseinde toe te leven. Als je bijvoorbeeld in de greep van angst voor het naderende levenseinde of ontluistering leeft, kan dat zo overheersen dat er nauwelijks ruimte is voor andere gevoelens. Wanneer je je angst onder ogen durft te zien, kan die alle ruimte krijgen zonder dat hierdoor andere waarnemingen en belevingen worden geblokkeerd.

Ruimte ontstaat als je een evenwicht vindt tussen de twee polen in vijf spanningsvelden.

- *Ik en de ander*: bij christenen wordt de relatie tot jezelf door het geloof veranderd. Ook aan het einde van je levensweg mag je je toevertrouwen aan de Ander, aan Gods liefde. Door dagelijkse omgang met de Bijbel en in gebed verandert ook je relatie met de mensen om je heen: je naasten, de kerk enzovoort.

Reanimeren betekent letterlijk: weer tot leven wekken

- *Doen en laten*: welke behandelingen wil ik nog wel, welke niet? Onze cultuur en gezondheidszorg neigen vaak naar 'doen'. Christenen mogen weten dat lijden ons 'niet bij geval' overkomt, waardoor lijden betekenis kan krijgen. Dan kan 'laten' niet alleen staan voor 'niet doen', maar voor 'laten gebeuren' en 'ondergaan'.

- *Vasthouden en loslaten*: wanneer het leven naar het einde loopt is het vinden van een balans tussen deze beide niet eenvoudig. Loslaten van alle moois en goeds, maar ook van negatieve gevoelens, zoals schuld die kan blijven plagen. Om los te kunnen laten is overgave nodig. Dan komt er ruimte, ook voor het sterven met een blik op de nieuwe toekomst.
- *Vergeven en vergeten*: bij het opmaken van je levensbalans komen ook de kanten van fouten, schuld, schade en schande naar boven. In het spanningsveld tussen herinneren en vergeten is vergeving een bijzonder geschenk. Maar het is zeker niet vanzelfsprekend of maakbaar.
- *Geloven en weten*: geloven is een 'zeker weten en vast vertrouwen' op Gods beloften van liefde, vergeving en trouw. Dat geeft perspectief in leven en sterven.

Wim van As is huisarts en kaderhuisarts palliatieve zorg te Hardenberg

Literatuur

Carlo Leget, *Ruimte om te sterven. Een weg voor zieken, naasten en zorgverleners*, Lannoo Tielt (B), 2012.

Websites

De websites staan vermeld onder *WWW enzo*, pagina 24.

Samenvatting

Ontluistering van het leven en angst voor de dood kunnen zomaar de basis voor je beslissingen gaan vormen. Er is immers zo veel mogelijk! Ga ermee naar God en praat erover met degenen die je lief zijn. Loslaten is moeilijk; wie hangt er niet aan het leven? Maar uitzicht op een nieuwe toekomst geeft perspectief.

*'Je zon zal niet meer
ondergaan, je maan
niet meer verbleken,
want de HEER zal je
voor altijd licht geven'*

Jesaja 60:20

“Als een gast jou nodig heeft, dan moet je er voor hem zijn”

Dineke Zwart-Bleijenburg, vrijwilliger in een hospice

Dineke Zwart-Bleijenburg (56) woont in Bergentheim; ze is getrouwd met Jan en moeder/oma van twee volwassen zonen en drie kleinzonen. Haar hobby's zijn pianospelen, in koren zingen en lezen. Twee dagdelen per week werkt ze als vrijwilliger in hospice *'t Huis aan de Vecht*, een bijna-thuis-huis in Hardenberg.

De Jan van Arkelstraat in Hardenberg: een gewone straat met aan de ene kant twee-onder-een-kapwoningen en aan de andere kant bungalows met een schitterend uitzicht over de Vecht. Bij de eerste bungalow, helderwit geverfd met een keurige tuin, hangt een witte vlag met opdruk vrolijk te wapperen. Hier moet het zijn, dit is hospice *'t Huis aan de Vecht*, een bijna-thuis-huis.

Een hospice is een huis waar je naar toe kunt als je familie en je vrienden het niet meer aankunnen om thuis voor jou te zorgen als je in de laatste periode van je leven ziek bent en veel zorg nodig hebt. *'t Huis aan de Vecht* is een bijna-thuis-huis. Daar krijg je de hulp die je thuis ook krijgt, de thuissituatie wordt zo veel mogelijk nagebootst. En het belangrijkste is dat er altijd iemand is die alle aandacht voor jou heeft.

Cursus

Vroeger heb ik een tante helpen verzorgen en dat deed ik graag. Het is fijn om er voor iemand te zijn die hulp nodig heeft. Toen ik indertijd hoorde van hospice Kuria dat in Amsterdam werd opgericht, dacht ik: wat zou ik daar graag willen werken. Maar ja, helemaal vanuit Winschoten, waar we toen woonden, en met een paar kleine jongens in huis was dat geen optie. Mijn kans kwam jaren later toen we in Bergentheim waren neergestreken en de jongens ondertussen volwassen waren. In het nabijgelegen Hardenberg

zou een hospice worden opgezet. Toen heb ik me meteen aangemeld. Na een intakegesprek met de maatschappelijk werkster van de VPTZ (Vrijwillige Palliatieve Terminale Zorg) ging ik op cursus, om te leren wat je als vrijwilliger in een hospice kunt verwachten en hoe je daarop moet reageren. Het hospice was echter nog niet helemaal klaar, maar ik kon wel meteen aan de slag door bij mensen thuis te waken.

Ervaringen uitwisselen

Zo werd ik in het diepe gegooid, maar wel onder begeleiding, hoor. Toen ik voor de eerste keer bij iemand 's nachts moest waken was de coördinator bereid om mee te gaan. En in het begin in het hospice belde ze ook vaak hoe het ging. De eerste keer dat er iemand stierf vroeg ze of ik het wel

aankon, en of ze bij me zou komen. Daar hebben ze zeker oog voor. Ook kun je als vrijwilligers aan allerlei cursussen meedoen. Momenteel ben ik bezig met een cursus waar je mensen uit het hele land ontmoet die allemaal in het veld werken; dat is goed om ervaringen uit te wisselen.

Vrijwillig maar niet vrijblijvend: je moet wel komen

Elke zes weken is er in Hardenberg een overlegvergadering; soms wordt er een spreker uitgenodigd die een bepaald onderwerp uitdiept. Het gaat dus over meer dan het eten koken en het wasgoed. En één keer per jaar hebben we een gezellige barbecue, dat is gewoon leuk.

Het bijna-thuis-huis is een gewoon huis, verbouwd en aangepast. De gasten hebben er ieder hun eigen kamer en een eigen douche met toilet. Ook wat persoonlijke spulletjes om het zo fijn mogelijk te maken. Er is een gezamenlijke huiskamer met gezellige stoelen, lectuur en een televisie, een grote tafel om aan te eten en een keuken. Ook kun je er blijven logeren en als een gast wil dat er iemand bij hem op de kamer komt slapen kan dat ook. Als het mooi weer is kunnen we een bed naar het terras rijden en kun je lekker buiten zijn. Net als thuis.

Je mag niet evangeliseren. Onze gasten zijn extra kwetsbaar en kunnen niet weglopen. Als er naar gevraagd wordt wat ik ervan denkt, dan praat ik er wel over. Maar als ze niets van God willen weten, wat schiet je er dan mee op? Sommigen vinden dat een gemiste kans. Ik weet het niet. Voor een christen heeft de term bijna-thuis een dubbele betekenis: bijna in het Vaderhuis.

Net als thuis

In 't Huis aan de Vecht is ruimte voor twee gasten. Er werken twee coördinatoren en 24 vrijwilligers; dat lijkt veel, maar het is ook wel nodig in verband met vakanties en ziekte. Het zijn vrijwilligers, dus ieder heeft ook zijn eigen bezigheden. Vrijwillig maar niet vrijblijvend, dat wil zeggen: je moet wel komen, twee keer per week een dagdeel en bij drukte ook wel eens drie. Maar dat vind ik wel veel, ik ga me dan te veel aan de mensen hechten.

Bijna thuis in een bijna-thuis-huis

Vrijwilligers hebben in 't Huis aan de Vecht geen nachtdienst, dan neemt een verpleegkundige het over en die kan altijd weer terugvallen op een verpleegkundige van de thuiszorgorganisatie. Net als thuis dus. Voor de medische behandeling komt als je in Hardenberg woont, je eigen huisarts. Dat is een bekende en die vertrouw je. Als je van verder weg komt wordt er een andere arts ingeschakeld. Er is ook geen vaste pastor, je neemt je eigen dominee, pastoor of imam mee.

Afscheid nemen

Tijdens je dienst ben je bezig met huishoudelijke zaken: wassen en strijken en zo. Ook zorg je dat iedereen eten en drinken krijgt, koffie en thee, wat je maar wilt. We hebben iemand voor de grotere beurten; soppen en dweilen hoeven we niet, alleen soms in het weekend en bij ongelukjes. Meestal is het wel fijn, die huiselijke geluiden: het rammelen van de pannen en het draaien van de wasmachine. Maar het belangrijkste is, en daar gaat het uiteindelijk om, dat je er voor de gasten bent. Dus: hebben zij behoefte aan een gesprek of moeten ze huilen, dan ben je er voor hen! Want ze zijn soms verdrietig of boos. Vooral jongere mensen zijn vaak boos dat er nu al een eind aan het leven moet komen. Dat vinden ze niet eerlijk en daar moet je proberen oog voor te hebben. Je realiseren dat er een eind aan komt, dat je wereld al kleiner wordt en dat je afscheid moet nemen, dat kost tijd. En dan kan er wel een hele wasmand liggen, die je aan kant wil hebben, maar als een gast jou nodig heeft, dan moet je er voor hem zijn. Ook al duurt het je hele dienst.

Aandacht

Veel mensen weten niet van het bestaan van een hospice af. Je komt ervoor in aanmerking als je terminaal bent en er wordt verwacht dat je nog zo'n drie maanden hebt te leven. Als je dan niet thuis kunt blijven én er is plaats, dan ben je van harte welkom om hier rustig te sterven. Je kunt maximaal een half jaar blijven, anders moet er een plaats in een verpleeghuis gezocht worden, want een hospice is niet voor langdurig zieken.

Boos, dat er nu al een eind aan het leven moet komen

Nieuwe gasten die bij ons komen leven vaak helemaal op. Weet je hoe dat komt? Omdat ze aandacht krijgen. Dat is zo belangrijk: een mens kan niet zonder aandacht. De familie zit dan vaak al een tijdje in het proces, en die wordt er ook wel eens een beetje moe van. Wij komen fris binnen, daar genieten ze van en daar voelen ze zich prettig bij. En zo'n laatste stukje, dat gun ik iedereen!

Frau Niemand

De oude vrouw woonde al geruime tijd in het appartementengebouw. Ze sprak een wonderlijk mengsel Nederlands, doorspekt met Duitse woorden. Kwam je haar tegen, dan werd je groet meestal niet beantwoord. Nee, je kreeg soms zelfs een woedetirade over je heen omdat er iets onbegrijpelijks was gebeurd, waar jij dan blijkbaar verantwoordelijk voor was. Naast haar woonde een jonge vrouw. Ze had zich keurig voorgesteld toen ze in de flat kwam wonen. Maar de Duitse gaf haar geen hand en op de vraag hoe ze heette, antwoordde ze: 'Ik heb geen naam. Ik ben niemand.'

Soms belde de oude vrouw aan bij haar buurvrouw en eiste aandacht. Ze kreeg die dan, met koffie erbij. Maar ze was zo negatief dat zelfs de heiligste heilige onder ons begreep dat aan iemand met een dergelijk karakter geen eer viel te behalen. Frau Niemand mopperde. De wereld die ze kende was slecht, er was nergens liefde te vinden. De jonge vrouw luisterde. Ze geloofde in God en wist dat haar buurvrouw ongelijk had. In de kerk hoorde ze over het gebod om de naaste lief te hebben, maar het

leek waarschijnlijk dat de dominee niet iemand als haar buurvrouw voor ogen had gehad toen hij de preek maakte.

Zo vergleden de jaren. De oude vrouw bleef de onverdraaglijkste aller flatbewoners. Alleen haar buurvrouw had soms nog contact met haar en zodoende kreeg zij de volle last van het negativisme te verduren. Ze bleef geduldig. Ze zag het als een oefening in liefde. Frau Niemand was een proef voor gevorderden, verdiepingsstof voor ervaren christenen.

De oude vrouw was al geruime tijd niet gezien door de flatbewoners. Na wat overleg werd de politie gebeld. Die kwam, forceerde de voordeur en vond de vrouw. Ze lag dood op bed. Naast haar lag een geopende beduimelde bijbel. Daarin lag een doopbewijs met twee voornamen en een Duitse achternaam. Het boek dat naast haar eenzame lichaam op het bed lag, was opengeslagen bij Jesaja 43. De woorden waren onderstreept. 'Wees niet bang, want ik zal je vrijkopen. Ik heb je bij je naam geroepen, je bent van mij!'

Een proef voor gevorderden, verdiepingsstof voor ervaren christenen

.....
Truus van der Laan-Barnhard uit Veenendaal is huisvrouw en moeder van vier volwassen kinderen en oma van vijf kleinkinderen. Ze schrijft al zo'n 40 jaar als liefhebberij.

De dood: kind aan huis

In de late middeleeuwen was de dood dichtbij. Je kon bijvoorbeeld al sterven aan een oorontsteking. Epidemieën zoals de pest kostten aan de helft van een dorp of stad het leven. Neem daarnaast nog het gebrek aan hygiëne en de vele oorlogen. Het dagelijks leven was hard.

Het leven gold als veel feller dan nu, zowel in vreugde als verdriet. Ziekten waren zwaarder, armoede jammerlijker; het duister was dieper, de sociale verschillen tussen mensen duidelijker. De meeste mensen werden ook niet oud: mannen gemiddeld vijftig, vrouwen dertig. Zestig jaar was al heel oud. De dood was overal.

Doodsbang

De stad was door muren omsloten en daarbinnen stonden de kerken. Er was veel uitbundigheid bij kerkelijke optochten (processies), begrafenissen, heili-

gendagen, intochten van vorsten, kerkelijke feesten en terechtstellingen(!).

De invloed van de kerk was groot bij geboorte, huwelijk, sterven, werk, bij het op reis gaan. Voor zo'n beetje alles waren kerkelijke regels vastgelegd.

Het leven gold als veel feller dan nu, zowel in vreugde als verdriet

Van de missen kregen de gewone mensen niet zo veel mee: de diensten

werden in het Latijn gehouden, behalve de preek. De kerk en haar dienaren waren vaak onderwerp van spot door levensstijl en rijkdom. Tegelijk waren velen (doods)bang voor het laatste oordeel. De geest van de eeuw was er een van levensbangheid, teleurstelling en ontmoediging.

Dodendans

In het vijftiende-eeuwse omgaan met de dood lag de nadruk op het einde van alle aardse geneugten: kijk eens hoe het de mensen vergaat. Heftig is ook de aandacht voor de verrotting van

lijken. De 'dodendans' was populair als waarschuwing: een afbeelding van een dode die een levende tot de dans uitnodigt op het kerkhof. De dood zelf werd voorgesteld als de ruiter uit het boek Openbaringen, die over een hoop ter aarde liggende mensen heen stormt. Of als een skelet met de zeis, ook wel met pijl en boog. Zo probeerde men de angst voor de dood enigszins te bezweren.

Waarschuwendende afbeeldingen

Aan het eind van de middeleeuwen had je rondreizende predikers. Zij wakkerden bij het gewone volk het besef van de nabije dood en het leven daarna, nog verder aan. Ze preekten in de volkstaal en legden veel emotie in hun preken over het lijden van Jezus. Voor wie niet leefde naar Gods geboden wachtte het vagevuur, dat met missen kon worden afgekocht. Men preekte de afkeer van de rijkdom en de weelderige en wereldse levensstijl van pausen, bisschoppen en priesters. Zo'n prediker kon het volk kortstondig opzweepen tot grote hartstocht.

Er werden prenten gemaakt, vanaf houtsneden, met waarschuwendende afbeeldingen, die veel invloed hadden. Met vijf verzoeken maakte de duivel het de stervende moeilijk: twijfel, wanhoop over de zonden, de gehechtheid aan aardse goederen, vertwijfeling over het eigen lijden en hoogmoed over eigen deugd. In de voorstelling kwam telkens een engel de listen van Satan afweren met zijn troost.

Een diepere kijk op de late middeleeuwen biedt het standaardwerk van Johan Huizinga (1872-1945) *Herfsttij der Middeleeuwen*. Het boek bestrijkt de periode 1350-1480. Het werd al in 1919 geschreven, in vele talen vertaald en in 2012 nog herdrukt. Het gaat niet zozeer over het dagelijks leven, maar het geeft een analyse van het gedachteleven in de veertiende en vijftiende eeuw aan de hand van ondermeer kronieken en schilderijen; ook lees je over de omgang met de dood. Iets uit het boek staat in dit artikel. Het complete boek staat op internet (www.dbnl.org/tekst/huizoo3herfo1_01/).

Vluchtweg

Boven de IJssel en in Duitsland kwam een beweging op gang die de Moderne Devotie genoemd werd. Deze legde sterk de nadruk op innerlijke vroomheid, met veel aandacht voor onderwijs. Zwolle en Deventer waren daarbij bekende plaatsen.

De 'dodendans' was populair als waarschuwing

In 1524, enkele jaren na de 95 stellingen tegen de misstanden in de kerk van zijn dagen, schreef Maarten Luther een lied over de dood: 'Midden in het leven zijn wij door de dood omvangen.' Vers 3 van het lied wijst op de vluchtweg uit de ellende: 'Alleen tot U, Heer Jezus!' We zingen het nog (*Liedboek 272*). Het bovenstaande geeft extra diepgang aan dat lied.

Joke Heijs heeft geschiedenis gestudeerd en woont in Zwolle

Enkele citaten uit het boek van Huizinga (aangepaste spelling):

- Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensgevallen veel scherper uiterlijke vormen dan nu.
- De leprozen klepten met hun ratel, en hielden ommetochten, de bedelaars jammerden in de kerken en stalden er hun wanstaltigheid uit.
- De kerkelijke gedachte van de late middeleeuwen kent alleen de twee uitersten: de klacht om de vergankelijkheid (...) en de jubel om de geredde ziel in haar zaligheid. Alles daartussen blijft onuitgesproken.
- Wij krantenlezers kunnen ons nauwelijks meer de geweldige werking van het woord op een onverzadigde en onwetende geest voorstellen.

Waarom heeft Lazarus niets verteld?

Een boeiende vraag: heeft niemand aan de door Jezus opgewekte Lazarus gevraagd hoe het in de hemel was? Ik denk in dit verband aan de 'bijna-doodervaring' die sommige mensen hebben beleefd. Ze spreken erover en laten duidelijk merken dat hun leven totaal is veranderd. Zou dit bij Lazarus ook het geval zijn geweest?

We lezen hierover niets in het evangelie van Johannes (Joh. 11). Ook over de andere mensen die in het leven zijn teruggeroepen lezen we niet dat ze iets hebben verteld over hun ervaring.

Paulus had een luisterervaring en geen kijkervaring

De meeste informatie krijgen we nog van de apostel Paulus. Hij is echter niet uit de dood teruggeroepen. De apostel is bij zijn leven in de derde hemel weggevoerd (2 Kor. 12: 2). Hij duidt die plaats ook aan als *paradijs*

(vs. 4). Dat is de plaats waar de gestorven gelovigen al met Christus zijn (Luc. 23:43 en Op. 2:7).

Daar heeft hij *onuitsprekelijke* woorden gehoord. Woorden die hij niet *mag* (NBV) uitspreken. De ervaring van Paulus is dus een *luisterervaring* geweest en geen *kijkervaring*. Hoe dat is geweest bij de anderen die uit de dood zijn opgewekt, vermeldt de Schrift helemaal niet.

Mijn voorzichtige conclusie is dat zij die uit de dood zijn teruggeroepen in het leven (denk bijvoorbeeld aan hen die bij het sterven van Christus uit de graven zijn gekomen – Mat. 27:52 en 53) ook niet *in staat waren* te vertellen over hun ervaring in het paradijs.

Wanneer het gaat over het onderwerp 'sterven en dan', komt ook altijd de vraag naar voren wat we ons bij een 'ziel' moeten voorstellen. En in de populaire roman *Deadline* schrijft Randy Alcorn dat de overleden Finney in de hemel een tijdelijk lichaam ontvangt (een 'voorschets'). Waar staat dat in de Bijbel?

Ds. L.W. de Graaff is emerituspredikant en woont in Heerde

Deze en andere vragen komen aan de orde in het *Leerhuis* op www.steunpuntbijbelstudie.nl: *Leerhuis* 'Als ik in uw hemel kom!'

Een uitdaging: jezelf overgeven aan God

Ons leven is best druk met allerlei activiteiten naast werk, gezin en kerk. Rustmomenten voor jezelf, met manlief en kinderen, vind ik daarbij belangrijk.

Wij hebben een strakke planning, de taken zijn verdeeld en alles is in evenwicht. Als eventuele verstoring daarvan te lang duurt, kijken we waar de prioriteiten liggen. Een gezonde thuissituatie gaat bij ons voor kerkzaken, werk, studie, vrienden enzovoort. Een uitdaging hierin is om niet alles zelf te willen regelen, maar ook jezelf over te geven aan God. Ik moet Hem vertrouwen. God heeft nooit gezegd dat het leven makkelijk is, maar wel dat je rust bij Hem mag vinden.

Soms wil ik te veel regelen waardoor mijn persoonlijke relatie met God onder druk komt

Ik zie het leven op aarde als een reis. Onderweg kom je dingen en mensen tegen die God je geeft, maar die je later ook weer kunt kwijtraken. Gelukkig hebben we veel fijne medereizigers: in de

gemeente en onder vrienden. Onderweg kan ik mij inzetten op de manier zoals God mij heeft gemaakt. Hierin ontdek ik steeds meer mogelijkheden. Momenteel begeleid ik met muziek en zang. Maar ook mag ik actief zijn in het omzien naar anderen en het regelen van diverse zaken. Soms wil ik te veel regelen, wat energie kost, waardoor mijn persoonlijke relatie met God onder druk komt te staan. Net als Marta moet ik ook soms stoppen en even niets doen behalve (zoals Maria) God groot maken!

Onze kinderen hoop ik bij te brengen dat zij uniek zijn en dat ze hun van God gekregen kwaliteiten leren kennen. Ook dat ze op reis zijn en tevreden met wat ze onderweg krijgen. Maar bovenal dat ze vertrouwen op God en bij Hem terecht kunnen. Lastig vind ik, dat je kinderen onderweg van alles tegenkomen wat niet christelijk is en wat God verdriet doet. Hoe bescherm je ze als je ze ook niet wilt afzonderen van de wereld? Dat kan alleen door gesprek, bijbellezen en bidden.

Marieke Jongsma is 37 jaar, getrouwd en moeder van drie kinderen (Kris 9, Roos 6 en Iris 5). Ze wonen in Hardenberg en zijn lid van de GKv. Ze werkt drie dagen per week als HR-adviseur (personeel en organisatie) bij Sprank in Zwolle. Hobby's: fotograferen, zingen en creatief bezig zijn.

Schaap als voor dood

Vanuit de ark van Noach zijn de schapen over heel de bijbel uitgezwermd: je vindt ze van Genesis tot in Openbaring toe. Geen dier dat zo vaak wordt genoemd. Geen dier ook waarmee Gods kinderen zo vaak worden vergeleken. Dat maakt het de moeite extra waard om de bijbelse schapen eens goed te bekijken.

Het zijn overigens wel aparte dieren. Koeien en geiten hebben een soort ingebouwde tomtom en kunnen de weg naar de stal zelf terugvinden. Schapen kunnen dat beslist niet. Daarom nemen

herders vaak naast de schapen wat geiten en bokken mee. Tegen de avond gaan die bokken de kudde voor naar de stal. De schapen hobbelen erachteraan. Maar bij de stal worden de bokken van

de schapen gescheiden. Schaaap en bok in één hok, dat gaat niet. Geiten zijn klimmers en springers. Ze zouden de schapen maar met hun scherpe hoeven beschadigen.

Stemgeluid

Schape zijn wel weer heel goed in het herkennen van het stemgeluid van hun herder. Het is een alledaags tafereel in het Midden-Oosten: twee herders ontmoeten elkaar met hun kudden.

De herder hoeft maar even zijn stemgeluid te laten horen

Ze maken een praatje. Intussen wriemelen de schape door elkaar; het wordt één grote kudde. Dan breken de herders hun gesprek af en gaat elk zijn eigen weg. Elke herder laat even zijn stem horen. Dat is voor ieder schaap genoeg. De schape volgen feilloos de eigen herder. Geen dier dat zich vergist. Een herder spreekt dus geen zinnen of

zelfs woorden uit en de schape verstaan geen woord in mensentaal. Nee, de herder hoeft maar even zijn stemgeluid te laten horen of de schape volgen hem automatisch.

Dragen

Schape staan in Nederland over het algemeen veilig tussen hekken of sloten. Dat kent men in Israël niet. In het bergland van Israël zijn schape zonder herder reddeloos verloren. En buiten de kudde kan het beest al net zo min. Een schaap dat verdwaald is, loopt eerst nog een tijdje zoekend rond. Maar dat zoeken duurt vrij kort. Dan gaat het beest liggen en raakt het in een soort shocktoestand. Drentse herders zeiden dan: het schaap is 'stees'. Het ligt daar op die plek, die 'stee'. En het kan letterlijk geen poot meer verzetten en geen bek meer opendoen. Het beest ligt voor

dood. Zo'n dier vind je in het donker niet zomaar. Niet op de Drentse hei, en nog minder in de bergen van Judea. De kans is levensgroot dat een wild dier het eerder vindt dan de herder. *Als* de herder het verloren schaap vindt, *als...*, nou dan heeft hij *geluk* gehad. Dan kan het echt feest worden.

Dan kan het echt feest worden

En dan *moet* hij het dragen. Niet omdat het beest zo lief is. Nee, het kan simpelweg nog steeds geen poot verzetten. Het is nog helemaal in die shocktoestand, stees. Dat gaat pas weer over als het beest langere tijd in de schaapskooi bij de kudde is. Dan krijgt het z'n normale vermogens geleidelijk weer terug.

WEET-JE

Nieuwe rubriek

De komende tijd zal ds. L.W. de Graaff een korte inleiding geven op een (zo mogelijk) aan het onderwerp gerelateerd thema met daarbij de verwijzing naar de website www.steunpuntbijbelstudie.nl, waar je zijn *Leerhuis* kunt vinden.

God kennen

Hoe kunnen we God kennen? Hij geeft Zich in de Bijbel aan mensen te kennen. Die Bijbel is zijn woord. Bijbelstudie leidt daarom tot kennis van God. In zes hoofdstukken worden bijbelgedeeltes (drie OT en drie NT) besproken, waarin deze vraag aan de orde komt. De onderwerpen: De Here laat Zich kennen; de Allerhoogste biedt geborgenheid; liefde en toorn in één adem; het Woord doet ons God kennen; jouw uitverkiezing; uitzien naar je Redder!

Ds. A.J. van Zuijlekom, *God laat Zich kennen* (Bijbelstudie compact), Vuurbaak Barneveld i.s.m. Gereformeerde Bijbelstudiebond, 48 pag., € 7,90

Als je een *Weet-je* voor ons hebt dat ook voor anderen belangrijk kan zijn, stuur het dan naar redactie@bijbelstudiebond.nl.

Sieta Houthuijse-Strijk, Katrien Janssens-Salomons, Ida Nijman-Stegeman en Riet Steenbergen-Busstra

Waardevol leven

Keuzes maken, daar kun je het behoorlijk moeilijk mee hebben. Vaak gaat het om onbelangrijke of middelmatige dingen, zodat de consequenties van je keuzes niet zo groot zijn. Maar moet je een beslissing nemen op het gebied van gezondheid en ziekte, dan kan het heel letterlijk een zaak van leven of dood worden.

Denk aan het wel of niet laten doen van een twintigwekenecho: wat als je kindje zwaar gehandicapt blijkt te zijn. Of aan het wel of niet doorbehandelen van een zieke oudere; welke zorg kun je op je nemen als er sprake is van een terminale levensfase. Laat je je inenten en waartegen dan? En vul je het donorcodicil nu eens een keer in, of toch maar niet? Heb jij op al dergelijke vragen een pasklaar antwoord paraat, waarin jouw christelijke levensvisie tot uitdrukking komt?

In de praktijk van alledag kan er onverwacht een antwoord gegeven moeten worden op de vraag wat goed is om te doen. Wat zijn de mogelijkheden, wat de consequenties, hoe groot is de druk

van de deskundigen en wat zeggen de mensen in je directe omgeving? Kom er maar eens uit!

Ik ben blij dat we *Waardevol leven* van dr. R. Seldenrijk op het spoor zijn gekomen. Het boek, een uitgave van de Nederlandse Patiënten Vereniging, wil helpen in deze moeilijke kwesties. Het is een dik boek waar in vijf hoofdstukken veel medisch-ethische vraagstukken aan bod komen. En dat op een toegankelijk manier.

Waar heb je het over als je spreekt van leven, en hoe waardevol is dat? Hoe vorm je aan de hand van de bijbelse boodschap je mening in het grote woud van mogelijkheden? In het eerste deel, de inleiding, wordt hier heel concreet een richting gewezen. En met deze grondhouding kun je verder: vragen rond het begin van het leven (2), zaken die in de loop van het leven aan de orde komen (3) en vragen bij het ouder worden en het levenseinde (4). Tot slot volgt het vijfde deel: een verdiepend essay over hoe het denken over gezondheid en ziekte door de jaren heen zich ontwikkelde.

Om het boek ook echt te kunnen gebruiken is er een uitgebreide tien pagina's lange inhoudsopgave afgedrukt. Dat is gemakkelijk zoeken.

Heb jij een pasklaar antwoord paraat?

In de eerste vier delen wordt elk onderwerp ingeleid met een casus op basis van een concrete vraag die mensen aan de NPV hebben gesteld. Vervolgens wordt op de vraag ingegaan en passeren verschillende medische mogelijkheden de revue. Eerst een technische uitleg: wat is een triple-test, wat houdt een PreventieConsult CMR in, hoe worden ouderen uitgebuit. Door middel van icoontjes wordt ingegaan op allerlei aspecten, zoals medisch-wetenschappelijke, bijbelse, pastorale enzovoort. En wil je dieper ingaan op het onderwerp dan kun je terecht bij de leessuggesties.

Waardevol leven is een aanrader voor ieder die christelijk wil leven; de moeite waard om aangeschaft en gelezen te worden. (RSB)

dr. R. Seldenrijk, *Waardevol leven*. Een praktische handreiking bij medisch-ethische keuzes, 2013, Buijten & Schipperheijn Motief Amsterdam, ISBN 978-90-5881-731-0, 464 pag., € 17,50

Goede zorg

Paul Stems, 83 jaar, was jarenlang het toonbeeld van een statige oude heer. Twee jaar geleden kwam daar abrupt een einde aan. Een herseninfarct leidde tot een rolstoelafhankelijk bestaan; motoriek en spraak liepen schade op. Een opname in een verpleeghuis is geïndiceerd maar Paul moet er niet aan denken. Welke ethische dilemma's levert deze situatie op?

Of neem Thijs. Kort na zijn geboorte blijkt er sprake te zijn van meerdere ernstige afwijkingen: een open rug (spina bifida) met waterhoofd en een ernstige hartafwijking. Naast meerdere hartoperaties is er waarschijnlijk een beperkte levensverwachting. En hij zal altijd afhankelijk zijn van de zorg van anderen. Wie gaat hier welke beslissing nemen?

Deze, en nog 24 andere situaties, worden op een zeer toegankelijke manier besproken in het boekje *Goede zorg*. Christelijk geïnspireerde ethiek van geval tot geval.

De auteurs gaan uit van de beschermwaardigheid van het leven, maar laten ook zien dat er meestal geen gemakkelijke en eenduidige antwoorden gegeven kunnen worden. Met het toenemen van de technische mogelijkheden nemen ook de verantwoordelijkheden van mensen (medici, ouders, kinderen) toe. En dat is echt niet gemakkelijk!

Dit boekje geeft een handreiking. Er komen onderwerpen aan de orde die vroeg of laat ons allemaal raken. Principieel én praktisch. Voor de doordenkers zijn enkele achtergrondhoofdstukken toegevoegd.

Ik zou willen dat iedereen dit boekje aanschafte en eens rustig doorleest. Laat de complexiteit van de huidige gezondheidszorg tot je doordringen. Besef dat situaties niet zwart-wit zijn. Vorm een mening voordat een concrete situatie zich aandient en de emotie met je aan de haal gaat. Laat je informeren en spreek hierover door. Zodat je beslagen ten ijs komt en je rekenschap kunt afleggen van je overtuiging.

Ook geschikt om als een vrij onderwerp op de verenigingsavond te bespreken. Van harte aanbevolen! (KJS)

Theo Boer en Dick Mul, *Goede zorg. Christelijk geïnspireerde ethiek van geval tot geval* (Lindeboomreeks), 2012, Buijten & Schipperheijn Motief Amsterdam, ISBN 978-90-5881-681-8, 144 pag., € 14,95

Het geluk van de ouderdom

Dat oud(er) worden vaak geen pretje is, is de ervaring van velen. Krachten nemen af, de aftakeling zet in. Depressies liggen op de loer, mensen worden opstandig of ondergaan gelaten hun lot. Jean-Jacques Suurmond, psychotherapeut en geestelijk verzorger in een verpleeghuis, kent deze reacties maar al te goed. Hij wil met zijn boekje *Meer geluk dan grijsheid* mensen bemoedigen en overtuigen van de unieke waarde van deze levensfase. Hij maakt duidelijk dat met het verval van de uiterlijke mens de innerlijke juist kan groeien, dat daardoor de kwaliteit van het leven zelfs kan toenemen. 'Alles wordt minder' kan ten diepste 'meer dan ooit' worden als je het ouder worden als een spirituele weg beleeft. De ontgoocheling kan dienen als 'wekroep': je wordt wakker geschud uit de illusie dat de wereld alleen om jou draait. Dat het leven 'maakbaar' is en problemen kunnen worden opgelost naar jouw wensen. Het kan dienen als eyeopener: niet ik, maar God is het centrum van de wereld. Je wordt uit je eigen centrum geslingerd, nu kun je je 'overgeven aan de zorgeloze beweging rond God, als een planeet rond de zon'. Suurmond volgt hier trouwens de ideeën van de Amerikaanse filosoof en psycholoog William James, die meer dan honderd jaar geleden het boek *Vormen van religieuze ervaring* schreef. Je leert loslaten en je ontspannen; er komt ruimte in je geest. Zo'n gelukkige, spirituele weg naar het einde wens je iedereen toe. (SHS)

Jean-Jacques Suurmond, *Meer geluk dan grijsheid. Spiritualiteit van de ouderdom*, 2013, Meinema Zoetermeer, ISBN 978-90-211-4341-5, 63 pag., € 8,75; als e-book € 3,99

Ruimte om te sterven

Een boek dat een handleiding wil zijn voor het omgaan met elkaar bij ziekte en de weg naar het sterven. Leven en sterven zijn beide een kunst die je tijdens je leven moet leren. In vijf hoofdstukken worden de spanningsvelden rond het sterven beschreven.

Het weten dat je er niet alleen voor staat in je ziekbed of ouderdom geeft je 'innerlijke ruimte'. Deze metafoor gebruikt de auteur om de toestand te duiden die in moeilijke situaties ervoor zorgt dat je klaar kunt staan voor elkaar, mits je elkaar die ruimte geeft. Elk hoofdstuk bevat een praktijkverhaal, verwerking en een aantal vragen.

Het christelijke deel is aan het eind van elk hoofdstuk te vinden onder de noemer 'christelijke spiritualiteit'. Dit heeft als voordeel dat dit boek voor iedereen toegankelijk is, degene die het zonder

christelijk tintje wil lezen kan dit overslaan. De rooms-katholieke gebruiken als eucharistie en ziekenzalving worden uitgelegd.

Het boek boeit van begin tot eind en is zeker geschikt om door te geven. De manier waarop over God gesproken wordt als 'geheim van Liefde' is even wennen, maar de eerbied blijft. De auteur geeft richting, het is de bedoeling dat iedereen zelf kan kiezen welke weg te gaan. Het boek kan gesprekken op gang brengen met iedereen in je omgeving. Stervenden hebben tijd en aandacht nodig, stilte en gebaren kunnen soms meer zeggen dan woorden. De rust die het gebed geeft en het geloof dat we kinderen van één Vader zijn, verandert onze verhouding tot andere mensen. Zolang een mens leeft is er iets te winnen aan innerlijk ruimte. (INS)

Carlo Leget, *Ruimte om te sterven. Een weg voor zieken, naasten en zorgverleners*, 2012, Lannoo Tielt (B), ISBN 9-789-401-402-170, 207 pag., € 17,99; als e-book € 13,99

Een boek waar dit symbool bij staat is geschikt voor persoonlijke studie

Een boek waar dit symbool bij staat is geschikt voor gespreksgroep, bijbelstudiekring etc.

WWW ENZO

Wim van As, de auteur van 'Moet alles wat kan?' heeft diverse websites aangegeven waarop meer informatie wordt aangeboden.

- *Moet alles wat kan? Vragen rond medische beslissingen bij het begin en einde van het leven*. Signalement, ZonMw, april 2013, www.zonmw.nl/uploads/tx_vipublicaties/ZonMw_Signalement_Moet_alles_wat_kan.pdf
- *Handreiking Tijdig spreken over het levenseinde*, KNMG, 2012, knmg.artsennet.nl/Publicaties/KNMGpublicatie-levenseinde/Handreiking-Tijdig-spreken-over-het-levenseinde-2012.htm
- *NPV-levenswensverklaring*, www.npvzorg.nl/levenswensverklaring
- *Zorgverklaring van de Stichting Zorgverklaring*, www.zorgverklaring.nl
- *Wilsverklaringen van de NVVE*, Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde, www.nvve.nl/waardig-sterven/wilsverklaringen-van-de-nvve

Handen

Eenmaal uit zijn handen gekomen,
mijn gang gegaan,
mijn leven geleefd.

Ooit die laatste dag.
De dag
dat ik ter aarde val.

Maar mijn Schepper
is mijn Schepper.
Vallend en vallend

val ik dan onherroepelijk
weer in zijn handen.

Handen die mij kennen.
Handen die mij voltooien.
Handen die mij nooit verlieten.

Hans Bouma

Uit: *Handen die mij nooit verlieten*

In het laatste nummer van 2013 luidde de stelling als volgt:

De doodstraf is de ultieme vorm van gerechtigheid. Daar kwam onderstaande reactie op.

Wanneer we ervan uitgaan dat alleen God gerechtigheid kan herstellen, dan is het niet aan de mens om over een ander mens de uiterste straf op te leggen: beschikken over het menselijk leven. Temeer niet, omdat God gerechtigheid heeft gebracht door de kruisdood van zijn Zoon. Jezus Christus is met de dood gestraft, omdat God de

wereld wil redden van haar zonden. Dat is pas ultieme gerechtigheid.

In dat licht vormt de doodstraf, ook al zijn het kwaad en de schuld onmenselijk groot, geen passende rechtvaardiging, terwijl het aangerichte leed vaak niet door de doodstraf is te verzoenen.

BONDIG

Uitgaven van de Bijbelstudiebond

Bijbel

Deuteronomium	D.S. Dreschler	€ 11,90
Naar een nieuwe tempel (Ezra)	C. van den Berg	€ 8,90
Job	H. Bondt	€ 11,90
Psalmen	D. Grutter	€ 10,90
Geniet van het leven! (Prediker) <i>(Bijbelstudie compact)</i>	H. van den Berg/W.A. van der Jagt	€ 7,90
Ezechiël	A.H. Verbree	€ 10,50
Daniël – profeet voor vriend en vijand	D. Griffioen	€ 9,50
Johannes. Het evangelie van de Adelaar	M. van Veelen	€ 9,50
Handelingen – I	M. van Veelen	€ 10,90
Handelingen – II	M. van Veelen	€ 11,90
Onwijs rijk (1 Korintiërs)	G. Gunnink	€ 9,50
Efeze	A.H. Driest	€ 9,50
Filippenzen	R.P. Heij	€ 8,90
Kolossenzen nieuw	A. Driest	€ 9,90
Levend geloof (Jakobus)	E. Nieland-van Veen	€ 8,90
Drie brieven van Johannes <i>(Bijbelstudie compact)</i>	J.W. Roosenbrand	€ 7,90
Openbaring I (Bijbelstudie over Op. 1-11)	E.J. Hempenius	€ 9,50
Openbaring II (Bijbelstudie over Op. 12-22)	E.J. Hempenius	€ 9,50
God laat Zich kennen <i>(Bijbelstudie compact)</i>	A.J. van Zuijlekom	€ 7,90

Belijdenis e.a.

Uitgesproken!	E. Brink	€ 8,90
Woorden van waarde (bijbelse kernbegrippen)	A.O. Reitsema e.a.	€ 8,90

De boeken zijn bij elke boekhandel verkrijgbaar met de normale aantallenkorting

Kijk voor een korte omschrijving op www.steunpuntbijbelstudie.nl

Rechters

Het boek Rechters zou beter Redders kunnen heten

Een van de grootste moeiten van die tijd is de verdeeldheid in Israël

Israël reageert met gehuil in plaats van bekering

Vreemde vogels zijn het, die bevrijders

Thema's volgende nummers

juli/augustus Vrouwen in de Bijbel, vrouwen nu
september/oktober Geloofsgroei

ADRESSEN

Voor de **inhoud** van *WegWijs*:
Martin van Veelen, *redactiesecretaris*
Parallelweg 22, 7691 AA Bergentheim
tel. (0523) 788364
e-mail: redactie@bijbelstudiebond.nl

Voor **abonnementen, adreswijzigingen** etc.:
Administratie Gereformeerde Bijbelstudiebond
Postbus 7, 9780 AA Bedum
tel. (050) 3013636 (uitsluitend bereikbaar op woensdagochtend)
Voorkeur gaat uit naar contact per e-mail:
administratie@bijbelstudiebond.nl

Voor aan- en afmeldingen van **verenigingen** en andere zaken die de Gereformeerde **Bijbelstudiebond** betreffen:
Francien van Egmond-van der Griendt, *secretaris*
Burg. Meijboomstraat 22, 2231 LC Rijnsburg
tel. (071) 4020692; e-mail: f.vegmond@bijbelstudiebond.nl

WegWijs is een uitgave van de Gereformeerde Bijbelstudiebond
Alles over de bond vind je op
www.bijbelstudiebond.nl

Redactie *WegWijs*

Hoofdredacteur: Riet Steenberg-Busstra
Eindredacteur: Fenny Boiten-Tiggelaar
Redactieleden: Sieta Houthuijse-Strijk, Katrien Janssens-Salomons, Ida Nijman-Stegeman, Toos Slot-van der Woerd, Frits Tromp, Martin van Veelen

Abonnementen *WegWijs*

Particulier abonnement: € 17,50 per kalenderjaar
Opzeggen: schriftelijk of via e-mail
administratie@bijbelstudiebond.nl vóór
1 december

Leden van bij de Bijbelstudiebond aangesloten verenigingen krijgen *WegWijs* gratis.
Losse nummers verkrijgbaar door overmaking van € 3,50 op 83 94 84 (IBAN: NL74INGB0000839484, BIC: INGBNL2A) t.n.v. Geref. Bijbelst.bond te Bedum onder vermelding van 'WegWijs' met jaargang en nr. + uw naam en adres

WegWijs is ook op **cd** en in **braille** verkrijgbaar via CBB, Christelijke Bibliotheek voor blinden en slechtzienden, Postbus 131, 3850 AC, Ermelo, tel. (0341) 565499

Overname van artikelen is alleen toegestaan na toestemming van de redactie

Vormgeving: IDD concept.communicatie.creatie
www.idd.nu
Druk: Scholma, Bedum
ISSN-nummer 0929-2136

Hospice Kuria, Valeriusplein, Amsterdam

Kuria staat voor: Betrokken, Deskundig en Professioneel

